Miskolczy Ambrus

Trianontól a magyar–román közös történelemkönyvig[1]

A Magyar–Román Történész Vegyesbizottság 2019-es budapesti közös ülésén elhatározta magyar–román közös történelemkönyv összeállítását. Akkor elnevetgéltünk azon, hogy az a könyv párhuzamos és egymást átfedő történetek halmaza lesz, vagy pedig – úgyszólván – közös elbeszélés, vagy egyszerűen semmi. A trianoni évforduló viszont azt a kérdést veti fel, hogy mit csináljunk Trianonnal, vagy netán Trianon mit csinál velünk? Miként szublimáljuk sebeinket és sérelmeinket? Akad, aki – nem egy ostoba írás olvastán – most érzi/érezte át, mit is jelent a trianoni trauma. Míg nálunk háromkötetes monumentális mű tekinti át trianonizáló közgondolkodásunkat Adytól napjainkig, román kollégáink még nem készítettek ilyen antológiát, csak egy silány tanulmánykötetet,[2] viszont egész sor nagy ívű mű áll rendelkezésünkre, amely Burebistától a Nagy Károly-díjas Johannisig tekinti át a román történelem be- és kiteljesülését a nagy európai történelemben, melyben a mi öreg kontinensünk második gyermekkorát élve nagykárolyi babérokra törve csetlik-botlik a birodalmasodás rögös útjain. Márpedig nincs visszaút, mert mint a néhai francia államelnök, Mitterand mondta: a nemzet háború, Timothy Snyder pedig szépen kifejtette, hogy csak a balkáni államok voltak nemzetállamok, amelyek egymásnak estek, Európa pedig mindig birodalmakból állt, amelyek eddig egymással szemben álltak.[3] Most pedig törhetjük a fejünket, milyen lesz az új birodalmi demokrácia, hiszen eddigi tapasztalataink szerint nemzetállami keretekben képzeltük el a demokráciát, most pedig töprenghetünk azon, hogy a birodalmakban netán a törzsi demokráciák aranykora vár reánk. Ki tudja? A román történeti tisztánlátás talán segít abban, hogy valamit megtudjunk abból, amire a történelem tanítani akar.

Ha pedig már szó esett Nagy Károlyról, akinek szelleme a jövőbe világít, forduljunk az ő román druszájához, II. Károlyhoz, akinek szelleme a múltra vet fényt. 1945 decemberében befejezett emlékiratainak címét – „A Sátán jegyében" – nyugodtan átemelhetjük nemcsak magyar–román közös történelemkönyvünkbe,

Miskolczy Ambrus (1947) történész, nyugalmazott egyetemi tanár, kutatási témái: 17–20. századi magyar és román történelem, mintegy 40 könyve jelent meg.

hanem esetleg készülő európai kompendiumunkba is. Ez utóbbi talán hamarább elkészülhet, mint a magyar–román, hiszen láthattuk, hogy a második világháború ügyében is milyen radikálisan és gyorsan tudunk összeurópai szinten változtatni, és akkor nekünk is változtatni kell a szövegen egy olyan világban, amelyben sokan hirdetik: minden szöveg. A cím ezért is fontos. A nálunk is ismert Caragiale mielőtt nekiállt volna az írásnak, kitalálta a címet és hősei nevét, aztán drámáiban – mint E. Ionesco megállapította – elénk állította a világirodalom legromlottabb alakjait. Az pedig egyesek számára aranyszabály, hogy mielőtt egy könyvet elolvasunk, megvizsgáljuk a szerzőt. Román királyunk, II. Károly élete botránykrónika, de ez ne riasszon el minket, hiszen komoly és kellő romlottságból fakadó élettapasztalatok birtokában gondolta át a fejleményeket.

Először is jó családból származott, a Hohenzollernek katolikus ágából. Ennek köszönhető a modern Románia. 1866-ban a román elit Károly fejedelmi trónra emelésével megmentette Havaselve és Moldva egyesülését. II. Károly e nagy Károly unokaöccsének, Ferdinándnak a fia, „a hűséges Ferdinándnak", mert míg unokanagybátyja belehalt afölötti bánatába, hogy a román politikusok többsége nem akart belépni a világháborúba, Ferdinánd megtette a döntő lépést. Fia, Károly is bevonult, aztán 1918 szeptemberében dezertált, és Odesszában egybekelt egyik kedves gyermekkori barátnőjével. Mentségére legyen mondva nem sok jót látott otthon. Még gyermekként egy svájci homoszexuális szocialista nevelő kezére adták, akit persze elcsaptak. Látnia kellett, hogy anyja, Mária királyné, a brit Viktória királynő unokája házasságon kívüli kapcsolataival alázza meg apját. Ezért a felcseperedett trónörökös szembe is köpte anyja egyik lovagját, és aztán közölte öccsével és egyik lánytestvérével, hogy csak féltestvérek. Károly művelt ember volt, Iorga tanította történelemre és Caragialéból vizsgázott, sokat olvasott, bár naplójában csak az esténként megnézett amerikai filmekről adott számot. Amikor eljött az ideje, maga is harcolni akart, de nem engedték az első vonalba, így miután Mars mezején nem tűnhetett ki, és a szovjet forradalom után kétségesnek látta a monarchiák jövőjét, Vénusz mezején vitézkedett. Állítólagos priapizmusából fakadó balkáni szuper playboy hírébe keveredett. Házasságát felbontották, görög királyi herceglányt vett feleségül, de otthagyta és végleg összeállt a zsidó származású katolikus Elena Lupescuval – a bulvársajtó legnagyobb örömére. A trónról végleg lemondott, külföldre ment, aztán 1930-ban repülőn megváltóként visszatért és trónra lépett. Az udvari életet otthonossá tette, mert ceremóniák helyett szűkebb baráti körben kártyázott, és természetesen nyert, aztán az európai antiszemitizmus térhódítása nyomán zsidó kapitalista barátait másképpen is megkopasztotta. Közben gondosan elősegítette, hogy a politikai pártok elhasználják egymást, és bevezethesse a maga diktatúráját. A náci orientációt valló román szélsőjobboldalt, a Vasgárdát – bírósági ítélkezés nélkül – megtizedelte, ahogy a középkori vajdák is leszámoltak hűtlen bojárjaikkal. Így akarta a román semlegességet megőrizni. De 1940-ben Besszarábia és Észak-Erdély átadása miatt a közvélemény annyira

ellene fordult, hogy Ion Antonescu tábornok könnyen el tudta távolítani az országból, és Romániát Hitler mellett elkötelezte, hogy visszaszerezhesse az elvesztett területeket. Velünk, magyarokkal szemben viszonylag tisztességesen viselkedett. Románia jogállam volt, igaz, korrupt. És nemcsak Ilf és Petrov szórakoztatták az *Aranyborjú* olvasóit a román korrupcióval, hanem annak a szóviccnek is híre ment a világban, hogy „Ro-mánia" egy nemzetre vonatkoztatott klepto-mánia.[4] Csakhogy az erdélyi magyarság megpróbáltatásainak egyik krónikása, Mikó Imre szerint éppen „a korrupció volt a kisebbségi jogok egyetlen védője".[5] A korrupció nem is lehetett volna akadálya magyar–román együttműködésnek. Bethlen István, aki a budai Bástya sétányon sétálva Makkai Sándornak némi szomorúsággal mutatta meg kis noteszét, amellyel az országot kormányozza, mert ebben a noteszkébe jegyezte fel a gyanús ügyeket, amelyek tudásával kézben tartotta felebarátait; nos, 20. századunk legkiválóbb magyar politikusa, Bethlen István, az 1930-as évek derekán felelevenítette a már 1919-ben felvetett magyar–román közös királyság gondolatát. Igaz, akár Jászi Oszkár, némi határkiigazítást akart, és ebben az ügyben, úgy tűnik, a hozzá hasonlóan nem korrupt Maniuval is felvette a kapcsolatot. Persze, ez a közös királyság utópia, de a náci veszély elhárításának igénye legitimálta.

II. Károly nem is bocsátott meg a németeknek, művében kemény fellépést követelt Németországgal szemben, mert a németek legtöbbjének második természetévé vált a rasszizmus, amelyet könyörtelenül ki kell irtani. És ő mint az egykor pusztába kiáltó próféta jelölte ki a jövő útjait, visszavezetve a múltba, miközben kortársunknak is érezhetjük. Hiszen keményen célzatos, a számára kínos dolgokat tapintatosan elhallgatta, másokét gondosan kitálalta, közben emberi jogokat és nemzetközi szolidaritást prédikált, igazi demokráciát, ami nemcsak rendszer, hanem „az emberiség javát szolgáló szolidaritásba vetett hit".[6] Az exkirály történészhez méltó módon konkrét és homályos. Az a bizonyos cím – *A Sátán jegyében* – is erre példa. Azért választotta „az asztrológiai szótárból", mert „a két világháború közötti évtizedek gonosz, kozmikus és másféle hatásoknak voltak kitéve, olyanoknak, amelyek ellankasztották azoknak az energiáit, akiknek kötelessége lett volna ellenállni a rossznak, de ezek a hatások elvakították azokat, akiknek látniuk kellett volna, hogy milyen katasztrófa felé tart a világ".[7]

A Párizs környéki békék – Károly szerint – 1848 idealizmusát teljesítették ki, a nemzeti önrendelkezést, a vitás kérdéseket „regionális népszavazásokkal" oldották meg, az új nemzeti államok felállítása „fölötte méltányosak és politikailag etikus tettek" voltak. A bajok „eredete abban rejlett, ahogy a békeszerződésnek nevezett kompromisszum megszületett". Ennek olvastán rögtön fel is vetődik a kérdés, hogy milyen kompromisszumról lehetett szó, hiszen a nagyhatalmak a román békedelegációnak sem adtak lehetőséget, hogy véleményét előadja, és ezért, mint tudjuk, Ion I. C. Brătianu otthagyta Párizst. De előtte még néhány sértést el kellett viselnie. Lloyd George, angol miniszterelnök például kétségbe vonta az egyesülést kimondó – besszarábiai és erdélyi – nemzetgyűlések

spontán jellegét, és túlzottnak tartotta a román követeléseket. Franciaország viszont Románia mellett állt ki. Berthelot tábornok megírta miniszterének, „ha kielégítjük a románok jogos követeléseit, és betartjuk azt, amire elköteleztük magunkat, Romániában 25 milliós népességgel rendelkező valóságos francia gyarmatunk lesz, amelyben fejleszthetjük iparunk és kereskedelmünk, és otthon fogjuk magunkat érezni".[8] A román történetírás büszkén emeli ki, hogy a román megszállás hozzájárult Magyarország gazdasági életének normalizálásához.[9] A nagyhatalmak azonban nem helyeselték a budapesti román intervenciót sem, Clemenceau határozott hangú sürgönyt menesztett Bukarestbe, amelyben megfenyegette a román kormányt, „ha nem állítja meg azonnal csapatait, mindent visszaveszünk, amit tőlünk kapott".[10] Márpedig Brătianu azt akarta, amit 1916-ban ígértek neki, az egész Bánátot és a határt közelebb a Tiszához, legalább Békéscsabával. Ehelyett Romániára rákényszerítették a zsidó egyenjogúságot és a kisebbségi jogvédelmet. Hazafelé menet már Predealon kiszállt a vonatból, és autóval folytatta útját, mert tartott attól, hogy a bukaresti pályaudvaron fenyegető tüntetéssel fogadják – őt, aki Nagy-Románia igazi megteremtője volt.[11] Nicolae Iorga, aki maga is okkal annak tarthatta magát, hiszen senki olyan hévvel nem hirdette a felszabadító háború misztikáját, mint ő, 1940-es naplójában keserűen tette szóvá, hogy 1919–20-ban túl nagy volt a mohóság, Brătianu pedig Párizsban presztízspolitikát folytatott.[12]

Károly exkirály ezekről az apróságokról hallgatott, viszont a lényeget illetően pontos: a három nagy, Wilson, Lloyd George és Clemenceau látszólag közös célt követtek, valójában a három nagyhatalom érdekei diktáltak, és a személyes villongások, valamint az ellenszenvek szintén nagy szerepet játszottak. Az amerikai elnök a maga idealizmusától vezettetve nem akarta figyelembe venni szövetségesei valamennyi korábbi ígéretét. Persze a román exkirály azért is kesergett, hogy Németországot nem kezelték elég szigorúan. Viszont mélyen igaz: „Gyorsan elfelejtették, hogy a Versailles-i béke nem alku során született, hanem olyan ellenségre kényszerítették rá, mely ellenség nem tekintette magát legyőzöttnek."[13] Ma még ennél is okosabbak vagyunk. Igaz, 1814–15-ben Bécsben a koronás fők diplomatái még okosabbak voltak, és bölcsebb békét csináltak. Úgy látszik, jó száz év múlva a demokratáknak nem volt idejük a demokráciára. A cári balti világból származó Dominic Lieven, cambridge-i professzor, aki mesteri módon mutatta be Napóleon orosz kalandját, keserűen jegyezte meg, hogy a Párizs környéki béketárgyalásokkal az volt a fő baj, hogy miután Wilson otthagyta a kontinentális társaságot, két immár hanyatlásnak induló nagyhatalom – a francia és a brit – megalázott és anyagilag is igyekezett megnyomorítani két emelkedő nagyhatalmat, a németet és a szovjet-oroszt. Szovjet-Oroszországot meg sem hívták,[14] ami érthető, mert küldöttjei csak kellemetlenkedtek volna a népek önrendelkezésének magasztos eszményének felhánytorgatásával, nem is beszélve az esetleges ideológiai viták lehetőségéről. Viszont milyen békerendszer az, amely nem tart igényt arra, hogy a világ területileg legnagyobb birodalma is szavatolja? Így aztán az Amerikai Egyesült Államok visszalépett a hagyományos

izolacionizmusba, az ifjú kommunista imperializmus pedig arra várt, hogy a kontinentális öreg imperialisták felfalják egymást, és majd a megfelelő pillanatban lecsapjon. Károly exkirály a szovjet problémát okosan mellőzte, bár Litvinovot azért megdicsérte, a német bűnbakot viszont irgalmatlanul megbélyegezte. Magyarország is természetesen megkapta a magáét, mert a pángermanizmus előőrse lett nála. Valójában áldozata annak a politikai számvetésnek, amely Németországgal és a Szovjetunióval szembeni *cordon sanitaire*-t alkotó új államokat azzal is erősíteni akarta, hogy Magyarországból mindegyik nagyobb darabot kapott, mint amilyenhez esetleges népszavazás útján hozzájuthatott volna.

Különös iróniája a sorsnak, hogy egy román történész, a térségünk historiográfiai tája fölé magasodó Lucian Boia írta alighanem a legokosabb könyvet Németország tragédiájáról, és ebben annyira okosan dekulpabilizált, hogy német állami kitüntetésben is részesült, de egyben a kitüntető fél jelezte, hogy nem mindenben ért egyet vele. Az meg egyenesen hazaárulás számba megy otthon Romániában, ahogy a békerendszer visszásságait feszegette, és jelezte azt is, hogy Magyarország többet vesztett a méltányosnál. De senki sem próféta saját hazájában. Károly király is csak kényelmes külhoni számkivetettségében lett az. És milyen?

Az exkirály diagnózisával sok mindenben egyetérthetünk. Alapvetően azon jelenségek megítélésében, amelyek az önpusztító háborút lezáró békecsinálás mikéntjéből következtek: „A demokrácia, azaz a népek önigazgatása, olyan komédia lett, amely vonzó formát őrzött, de ha az ember megvakarta a ragyogó felszínt, láthatta, hogy nem a demokrácia valósága, hanem az üres formulák uralták a legtöbb intézkedést. Az volt a szomorú való, hogy éppen a magukat legdemokratikusabbnak hirdető államok távolodtak el a legjobban a demokráciától." Sőt – elmélkedik a kiöregedett playboy –, fentről valami fináncdiktatúra érvényesült, lentről pedig „valami züllöttség, erkölcsi szabadosság, amely beszivárgott a politikai életbe is. A világ nagy része örömöket és könnyű nyereséget hajhászott, bárhonnan is jöjjön ez, vagy bármiképpen is lehet erre szert tenni. Az emberek végső célja a gazdagság és nem a közjó volt. Innen az emberek és az intézmények fokozatos lezüllése."[15]

Az exkirály Caragiale szemével látta a világot, és mivel olykor nagyon is reálisan, ez is egy érv a román író egyetemessége mellett, akinek nagy komédiájából *Az elveszett levél*ből érettségizett. Viszont amikor koronát hordott, mindebből a rosszból alaposan kivette a részét. Igaz, Caragiale is nem egyszer svihák módon viselkedett, miközben kortársai sviháksága miatt kesergett. A király – láttuk – mindebben jobban jeleskedett. És miközben visszagondolunk – említett – viselt dolgaira, magunk elé képzelhetjük azt a sok komikus egyenruhát, amelyet ő maga tervezett katonáinak, és miközben a hadsereg a korrupció miatt tönkrement, elégedetlen tisztjei azzal vigasztalhatták magukat, hogy belefújhatták orrukat az ő képmásával díszített zsebkendőkbe, a parasztok pedig jó nevettek azon, amikor a királyi diktatúra totalitárius pártjának a Nemzeti

Újjászületés Frontjának képviselői ugyancsak a király által tervezett egyenruhában feszítettek, vagy inkább feszengtek.

„Románia alapvetően agrárország lévén, demokráciája parasztdemokrácia, és ezt nem értették az ipari mentalitású körök" – fejtegette a király,[16] aki mint minden rendes romantikus lélek, a népi tisztaságban látta a reményt: „Népünk lelke nyitott könyv, amelyben csak olvasni kell, de kevesen vannak az olvasók."[17] Ő mit olvasott ki belőle? Azt, hogy 1938-ban diktatúráját komédiába illő népszavazással erősítette meg. A paraszti érdekeket képviselő parasztpárti vezetőt, Iuliu Maniut a Vasgárda főnökével együtt akarta leöletni, de ebben miniszterelnöke, Armand Călinescu megakadályozta. Maniu ugyanis a parlamentáris demokráciát képviselte az ő abszolutisztikus hatalmi technikája ellenében, és ami legalább ilyen nagy bűn volt, el akarta távolíttatni a királyi szeretőt.

Végül az exkirály számvetése azt is példázza, hogy minél züllöttebb és minél nagyobb hazug valaki, annál jobban érti saját korát. Károly a békeszerződéseknek azt is okkal rótta fel, hogy miközben „új államokat hoztak létre, másokat pedig területileg megnöveltek, így igazságot szolgáltattak nekik, de gazdasági problémáikról megfeledkeztek. Elfelejtették, hogy a modern világban a politika szorosan kapcsolódik a gazdasághoz, sőt gyakran ez utóbbi a meghatározó. A Nyugat nemzetgazdaságának szerkezete nagyon kevéssé volt demokratikus, annyira a könnyű és gyorsan megtérülő nyereséget célzó szűk érdekek béklyózták, hogy nem tudott hasznos politikai tevékenységet segíteni."[18]

Romániát ez valóban külön sújtotta, mint egyik román történész kortársunk kimutatta, a területileg megkétszereződött ország valamennyi régiójában – mint egész Közép-Európában – a gazdasági növekedés üteme kisebb lett, mint korábban volt. Sőt, Románia jobban leszakadt az európai országok többségétől. Ezért „ha a mai világ gazdasági racionalitásának megfelelően gondolkodunk", Románia belépése az első világháborúba „félelmetes történeti hiba". Viszont „a kor mércéjével mérve, amikor az állam és a nemzet érdekei fontosabbak voltak az egyéni érdekeknél, a politikai osztály döntése, a hadba lépés teljességgel igazolható". Az „első világháború hatása – vagy másképpen szólva a Nagy Egyesülést célzó politikai elkötelezettség – magyarázza részben Nagy-Románia gazdasági kudarcát".[19]

De térjünk vissza az elemző exkirályhoz, akinek a prófétaságot prókátorkodással kellett társítania. Ennek megfelelően a kudarcokért Magyarországot is felelőssé tette. A magyar arisztokrácia szerinte a nyugati hatalmasoknál hatékonyan panaszkodott Romániára.[20] Ugyanakkor – fejtegette – Magyarország strukturálisan is bűnös, hibás abban, hogy elmaradt a románok és nyugati szövetségeseik közötti lelki közeledés. Mert „sajnos a kapcsolatok túlnyomóan Kelet felől épültek Nyugat felé, és kevésbé Nyugat felől Kelet felé, ezek pedig a legtöbb esetben megálltak Budapesten, a revizionista Magyarország fővárosában".[21]

Ezzel megérkeztünk Kelet és Nyugat viszonyának ma is aktuális komplex kérdéséhez. És lelki szemeink előtt felötlik az, ahogy Tolsztoj nagy regényét,

a *Háború és béké*t sehogy sem tudta befejezni, és hosszú oldalakon keresztül elmélkedett afölött, hogy hol Kelet zúdul Nyugatra, hol fordítva, és mi gyarló emberkék csak sodródunk az árral. Más szóval a geopolitika nem ismer kegyelmet. Alapvetően a román exkirály számvetése is ezt példázza, hol jól, hol roszszul. De a nagy kérdés, hogy abban a bizonyos közös magyar–román történelemkönyvben, hogyan tudjuk megragadni keletiségünk és nyugatiságunk problémáit, mit írunk majd a tőle kölcsönzött fejezetcímmel ellátott szintén érzékeny fejezetben? Nehéz kérdés, hiszen mint Franz Kafka naplójában írta, a kis nemzetek történeti emlékezete messzebbre nyúlik, mint a nagyoké. És kényesebbek is vagyunk rá. Legkönnyebb megoldás az lenne, ha kihajóznánk a historiográfiai unalom csendes tengerére, és ha netán egy-egy hadihajó vontató kötélre akarna fogni, idejében kiugrunk a vegyesbizottság kis csónakjából. De nem kell elkapkodni. Gondoljunk arra a székely atyánkfiára, aki reggel nekiállt egy nagy fatörzset faragni, és fia kérdésére, hogy mi lesz ebből, édesapám, megmondta: csónak. Délben ugyanerre a kérdésre a válasz: sétabot. Este: fogpiszkáló, ha el nem b…m! Ez a tét?

JEGYZETEK

1 A dolgozat a 128 151 sz. NKFI pályázat („Magyar–román kontrasztív történetek") keretében készült.
2 *Trianon, Trianon! Un secol de mitologie politică revizionistă.* Coordonatori Vasile Puşcaş, Ionel N. Sava. Cluj-Napoca, 2020. Erről: Miskolczy Ambrus: Trianoni üzérek, büzérek és tüzérek. (Válasz személyes megtámadottság okán a háromkötetes Erdély történetéről.) *Életünk*, 2020/8, 38–46.
3 Timothy Snyder: The Nation-State and Europe, 1918 and 2018. https://www.youtube.com/watch?v=xBe8-QIoirI (2020. 02. 29.)
4 John Gunther: *Inside Europe.* London, 1937, 395.
5 Mikó Imre: *Huszonkét év.* Bp., 1941, 31.
6 Carol al II-lea: În zodia Satanei. Bucureşti, 1994, 14.
7 Carol: În zodia Satanei, 9.
8 Catherine Durandin: *Histoire des Roumains.* Paris, 1995, 261.
9 *Istoria românilor. VIII.* Szerk. Ioan Scurtu. Bucureşti, 2003, 19.
10 *Francia diplomáciai iratok 2. Trianon 1919, 1920.* Szerk. Ádám Magda, Ormos Mária. Ford. Barabás József, 2007. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-2/ch02.html (2016. 02. 29.)
11 Henri Prost: *Destinul României (1918–1954).* Bucureşti, 2006, 55.
12 N. Iorga: *Jurnalul ultimilor ani 1938–1940.* Szerk. Andrei Pippidi. Bucureşti, 2019, 294.
13 Carol: În zodia Satanei, 20.
14 Dominic Lieven on the October Revolution. https://www.youtube.com/watch?v=W9w6KCjmBwY (2020. 05. 27.)
15 Carol: În zodia Satanei, 35–36.
16 Carol: În zodia Satanei, 57.
17 Carol: În zodia Satanei, 87.
18 Carol: În zodia Satanei,87.
19 Bogdan Murgescu: *România şi Europa.* Iaşi, 2010, 87, 211, 215, 218–219, 225.
20 Carol: În zodia Satanei, 58.
21 Carol: În zodia Satanei, 87